

הרב סיני לוי

זכותו של הבעל בנכסי אשתו ובפירותיהם

מבוא

זכות הבעל לאכול פירות נכסי אשתו מפורשת במשנה כתובות³³⁵ (מו:):

יתר עליו הבעל, שהוא אוכל פירות בחייה.

נכסים אלו של האשה, מהם אוכל הבעל פירות, נקראים במשנה³³⁶ ובגמרא נכסי מלוג. בגמרא בגיטין (מז). נזכר דין נכסי מלוג בהקשר מחלוקתם של רבי יוחנן וריש לקיש, האם קונה קרקע לפירות מביא וקורא. מבואר בגמרא שמחלוקתם זו, נובעת ממחלוקתם האם קניין פירות כקניין הגוף דמי. בסוגיה, מקשה רבי יוחנן לריש לקיש:

איתביה ר' יוחנן לר"ל: 'ולביתך' - מלמד שאדם מביא ביכורי אשתו וקורא.

מקושייתו משמע, שגדר הזכות של הבעל בנכסי אשתו הוא כזכות של אדם הקונה קרקע לפירות, היינו 'קניין פירות'.

במהלך הדברים, נעמוד על הלכות יחודיות בקשר לזכויות הבעל בנכסי מלוג של אשתו. חלקן של ההלכות מהוות הרחבה על היקף הזכויות של 'קניין פירות' רגיל, וחלקן מבטאות צמצום של קניין פירות. על בסיס הלכות אלו, שאת חלקן קשה להסביר על בסיס ההגדרות הקנייניות הרגילות, ננסה להגדיר את האופי היחודי של זיקת הבעל לנכסי מלוג של אשתו.

היקף אכילת פירות

משמעות המושג "אכילת פירות" הוא, שהבעל אוכל את הרווח היוצא מגוף הנכסים, אך לא את גוף הנכס עצמו, גם אם מדובר בפירות העץ. וכך שנינו (עט.):

נפלו לה כספים - ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות. פירות התלושין מן הקרקע - ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות.

וברש"י (שם):

והוא אוכל פירות. והקרן קיימת לה, שלא תיקנו לו חכמים תחת פירקונה אלא פירות.

הבעל אינו אוכל את הפירות עצמם שנפלו. חכמים לא הקנו לבעל אלא לאכול פירות נכסים, אך לא את אכילת גוף הנכסים. אם יאכל הבעל את הפירות שנפלו, נמצא שאוכל את הקרן, ולא את פירות [=רווחי] הקרן.

בענין הגבלה זו של שימוש בפירות הנכס ולא בגופו של הנכס, נחלקו הראשונים בפירוש דברי רב נחמן בסוגיה (עט):

אמר רבא אמר רב נחמן: הכניסה לו עז לחלבה ורחל לגיזתה ותרנגולת לביצתה ודקל לפירותיו אוכל והולך עד שתכלה הקרן.

אמר ר' נחמן: עיילא ליה גלימא פירא הוי מכסי ביה ואזיל עד דכליא.

לגבי המימרא הראשונה 'עז לחלבה' נחלקו רש"י והרי"ף. לדעת רש"י (ד"ה לגיזתיה)³³⁷ מדובר שהכניסה לו עז שהיא בעלים עליה, ולשון 'לחלבה' מתאר את השימוש הרגיל בה. הטעם בכל אלו הוא שנסארה לאשה קרן כלשהי – עורה לאחר מיתה. במקרה שאינה בעלים על הגוף לדעתו של רש"י לא יוכל הבעל להשתמש בפירות, שכן לא נשאר לאשה גוף.

הרי"ף מסביר, שאף על פי שהכניסה לו עז שאין לה אלא חלבה (ולא שאר שימושים), או רחל שאין לה אלא זכות גיזתה בה - אוכל

³³⁵ כל המקורות מתייחסים למסכת כתובות, אלא אם כן צוין אחרת.

³³⁶ יבמות פ"ז מ"א. בגמרא במקומות רבים נוספים.

³³⁷ "הן עיקר שלה, להכי נקט להו, והוא הדין דשקיל חלב וולדות". כך עולה גם מד"ה אוכל והולך: "דגבי בהמה איכא עורה, וגבי תרנגולת איכא נוצה, וגבי דקל כשייבש איכא עציו. אבל הני כולהו פירות נינהו שמתחדשין תמיד ודרך הנאתם היא". כלומר, מפורש שמדובר שלאחר השימוש נשארת לאשה קרן כלשהי.

והולך עד שתכלה הקרן לגמרי. את טעם דבריו הסביר הר"ן (לח. בדפי האלפס, ד"ה והכניסה), ש"לא חיישינן למיתה כרבי חנינא דקי"ל כוותיה".

לגבי גלימה ומכסי בה, אשר השימוש של הבעל מכלה את גוף הנכס/הבגד, כתב רש"י (ד"ה מכסי ואזיל ביה עד דכלי): "והשחקין יהיו לה לקרן".

הר"ן (שם, ד"ה ומכסי ביה) פירש (לשיטת הר"ף):

אע"ג דמכליא קרנא כיון שאין בלוי ניכר כל שעה ושעה, לא אכפת לן.

לפי הר"ן ניתן לומר, שהעקרון הוא אופי השימוש, שאין מהותו אכילת הנכס, ושימוש כזה מותר גם אם הוא מוביל למצב בו לא נשארת לאשה קרן כלל. לפי זה, אולי ניתן לפרש בשיטת הר"ף את השימוש ב'עז לחלבה'. היינו, שכיון שהשימוש הוא שימוש באופי של אכילת פירות, ואינו כילוי הנכס, לשיטת הר"ף גם הוא ברשותו של הבעל, אף אם מסתבר שלאשה לא תישאר בפועל קרן. כעת ניתן להסביר בדעתו, ש"לא חיישינן למיתה" פירושו שאין זה משנה גם אם ימות כל עוד משתמש באופן ראוי בנכסי אשתו³³⁸.

לסיכום, לרש"י לעולם צריך שתשאר לאשה קרן כלשהי, ולר"ף כל עוד השימוש אינו כילוי ישיר אלא אכילת פירות, כלומר שימוש כדרך בעלים, רשאי הבעל להשתמש בנכס.

זכויותיו של הבעל בנכסי אשתו – הרחבה וצמצום

במשנה (עט.) חלוקים תנאים בנפלו לה פירות מחבורים, האם דינם כקרן או כפירות. בכל אופן בנפלו לה פירות תלושים לכולי עלמא ילקח בהם קרקע והוא אוכל פירות. וכן במשנה (עט:) בעבדים זקנים, ובזיתים זקנים, לתנא קמא ילקח בהם קרקע והוא אוכל פירות, ולרשב"ג ולר"י "לא תמכור מפני שהן שבח בית אביה". משמע מן המשנה, שנכסים אחרים שאינם עושים פירות, גם רשב"ג יודה שימכור, על מנת שיוכל הבעל לאכול פירות נכסי אשתו.

זכות זו היא גם בניגוד לרצונה של האשה. לדוגמא, כשאומרת שנוח לה שלא ימכרו משום רצונה לשמר את הנכס, שלטענתה גם בו יש שבח בית אביה. שהרי אם מדובר בהסכמה, מדוע לרשב"ג אינם רשאים למכור. אלא ודאי, שנחלקו התנאים באלו נכסים טענת שבח בית אביה משמעותית מספיק על מנת למנוע מהבעל למכור נכסי אשתו ולהרויח מהם.

במשניות אלו חידוש רב, והוא, שמעבר לכך שיש לבעל זכות אכילת פירות בנכסי אשתו, הנגזרת מקניין הפירות שלו, תקנו חכמים לבעל זכות למכור את הנכסים כאשר אינם עושים פירות. וזאת, על מנת שיאכל פירות.

יש לחקור בזכות הבעל למכור נכסי אשתו שאינם עושים פירות. הרי שאר כל אדם שקנה נכס 'גוף לפירות', אם אינו עושה פירות אינו אוכל ממנו עוד, ובמה נשתנה הבעל, ומדוע אלים כוחו? לכאורה, התשובה היא, שיש כאן תקנה נוספת, על גבי עצם הדין שאוכל פירות³³⁹.

כאמור, הגמרא במסכת גיטין מדמה את מעמדו של הבעל בנכסים למציאות של 'קניין פירות'. אמנם, גם שם בגמרא מצאנו שלבעל בנכסי אשתו דין מיוחד. והוא, שאפילו לריש לקיש, שקניין פירות לאו כקניין הגוף דמי - הבעל מביא וקורא, וזאת מגזרת הכתוב "ולביתך - מלמד שאדם מביא ביכורי אשתו וקורא".

מצינו ענין נוסף בו הועצמה זכותו של הבעל בנכסי אשתו, באופן שאינה יכולה לנבוע מזכות קניין פירות גרידא. תקנת אושא³⁴⁰

³³⁸ למעשה, הר"ן אומר במפורש דברים דומים. הר"ן (שם, ד"ה ורבי חנינא) מסביר, שרבי חנינא לא חושש למיתה, לא משום שהמיתה לא תקרה, אלא משום ש'איכא חששי טובא' שהשאלה אם הבהמה מתה אינה רלוונטית משום שבכל מקרה לא תזכה האשה בנכס. נראה, שפירוש גישה זו הוא שההתייחסות למערכת הממונית בין הבעל והאשה היא שאין היא עומדת לפקוע בזמן כלשהו, אלא שהיא נידונה כקשר לזמן בלתי מוגבל, ולכן אין לדאוג לאינטרסים של הזמן שלאחר הנישואין. השימושים שמנעו מן הבעל נובעים מאופן השימוש בנכסי האשה מתוך הסתכלות על תקופת הנישואין. וראה להלן בענין רווח ביתא.

³³⁹ ההגיון הוא, שאם האשה מוכרת את גוף הנכסים בעצמה הבעל גם יאכל פירות, שכן לא יגרעו נכסים אלו משאר נכסים שנפלו לה לאחר נישואין. אך שיקול זה אינו מסביר מדוע אינה יכולה להנות מגוף הנכס עצמו שימוש המכלה.

³⁴⁰ תקנת אושא לכאורה נועדה להבטיח את דין ירושת הבעל. בכל אופן היא יכולה להתפרש שנעשתה באופן של הרחבת תקנת נכסי מלוג (רש"י ואבני

קובעת, שאין האשה יכולה למכור את גוף הנכסים מעכשיו באופן שיזכו הלקוחות בפירות בשעת מיתתה (אם תמות קודם בעלה). דעת הרא"ש (פרק ד סי' יז) שעשו את הבעל כלוקח ראשון מחיים. כלומר, שאם תמות, יתברר למפרע שקנה אותם משעת הנישואין.³⁴¹

בעל האבני מילואים (קצוה"ח סימן קג ס"ק ט) מסביר, בהתבסס על רש"י בכתובות, שתקנת אושא היא להפוך את קניין הפירות שיש לאשה לרמה של 'קניין פירות כקניין הגוף', באופן שמעכב את מכירת האשה.³⁴²

וז"ל רשי (ב"ק פח:):

סברוה בעלמא קניין פירות לאו כקניין הגוף. והכא ה"ט דמאן דאמר לא לאיש לא לאשה, דאית ליה תקנת אושא. הלכך משום איש לא נפיק דלא קני לגופא ממש, משום אשה נמי לא נפיק, דאלים שעבודיה למיהוי כקניין הגוף... אי בעית אימא כאן קודם תקנה כאן לאחר תקנה. קודם תקנה הוי שעבודיה קיל כשאר קניין פירות דקים לן דלא כקניין הגוף.

מאידך, מצינו ענינים בהם זכותו של הבעל פחותה מקניין פירות רגיל. לדוגמא, הבעל רשאי להשתמש בנכסים רק באופן של רווח ביתא, כדברי הגמרא (פ:): למסקנתה:

והלכתא בעל שמכר קרקע לפירות לא עשה ולא כלום. מאי טעמא?

אביי אמר: חיישינן שמא תכסיף, רבא אמר: משום רווח ביתא. מאי בינייהו? איכא בינייהו ארעא דמקרב למתא, אי נמי בעל אריס הוא, אי נמי זוזי וקא עביד בהו עיסקא.³⁴³

אף על פי שהבעל בעלים על הקניין פירות, אין הוא יכול למוכרו. לאביי הטעם הוא חשש של נזק לנכסים, וטעם זה קיים אולי בכל קניין פירות. אך יותר מחודש הדבר לשיטת רבא, שהטעם הוא משום רווח ביתא, דהיינו שרבנן לא תיקנו לבעל את הנכסים לכל רווח אלא רק שימוש שיש בו רווח ביתא דהיינו תועלת גם לאשה, וכפי שפירש רש"י (ד"ה משום רווח ביתא):

משום רווח ביתא. שיכניס הפירות לביתו ויהא מזון הבית מצוי ויטיב לה.

מהות התקנה - ידו כידה

נראה שנוכל לעמוד על היחודיות בזכות הבעל בנכסי אשתו מתוך התבוננות ביסוד נוסף שאמרו חכמים בדין זה.

הגמרא (פג.). מסבירה, שניתן להסתלק מירושת אשתו או מאכילת פירות נכסיה, דווקא בהיותה ארוסה, קודם נישואיה, משום שירושה הבאה לאדם ממקום אחר מתנה עליה שלא ירשנה.

וממשיכה הגמרא:

אי הכי אפילו נשואה נמי?!

אמר אביי נשואה ידו כידה רבא אמר ידו עדיפא מידה, נפקא מינה לשומרת יבם.

מהטעם שבשעת נישואין 'ידו כידה' הבעל כבר לא יכול להסתלק מאכילת פירות נכסי אשתו ומירושתה. הרמב"ן (פג.), בהתייחסו למשנה, מסביר שודאי באירוסין מסתלק הבעל גם מנכסים שיפלו לה משתנשא, שהרי לפי דין המשנה בדף עח, שהיא "קודם

מילואים שיובאו להלן), או באופן אחר. לכאורה הדבר תלוי בשני תירוצי התוספות ביבמות (לו: ד"ה קניין פירות). שם, לתירוץ של ר' יעקב מאורליינש "דאצטריך תקנתא דאושא [=לרבי יוחנן הסובר קניין פירות כקניין הגוף] להיכא דכתב לה דין ודברים אין לי בפירות נכסייך". לפי תירוץ זה, גם במקום בו לא מתממשת תקנת אכילת פירות, עדיין קיימת תקנת אושא. התירוץ הראשון בתוספות יובא להלן.

³⁴¹ כך גם דעת הרמב"ם (אישות פרק כב הל' ז), אלא שנחלקו האם בחייה יכולה האשה למכור את הגוף – עד שתמות, שלרמב"ם יכולה ולרא"ש אינה יכולה. ולבירור מחלוקתם עיין במאמרו של הרב אריה כ"ץ בקובץ זה.

³⁴² בהמשך דבריו מתקשה האבנ"מ, שאם כך הדבר, מדוע ברור שהבעל גם לוקח לאחר מיתה (והדבר בא לידי ביטוי בדעת הרא"ש, הטור ובעקבותיהם הרמ"א ש"שמו מינה ואינסבה ומתה אין הבעל מחזיר" – אך מחיים מחזיר). הוא מתרץ, שאילו היה לו קניין פירות כקניין הגוף, הוי כאינו ביד האשה, ועל כן לא היה יורש, שאין הבעל יורש בראוי, ולכן צריך להוסיף שהוא גם לוקח מחיים, למפרע.

³⁴³ בסוגיה זו מוכח, שהן לרבא והן לאביי, קיים מצב בו אם מכר הבעל את פירות מלוג העתידיים של נכסי אשתו, המכר קיים. עובדה זו לכאורה מסירה כל אפשרות לנסות להסביר שמה שתקנו לבעל הוא רק זכות אכילת פירות, ולא קניין בפירות או בקרקע. שאם אין זכות האכילה קניין, כיצד יכול הבעל למוכרה?

שחזרו רבותינו ונמנו שמכרה בטל", נכסים שנפלו לאשה קודם נישואיה גם בלא סילוק יכולה האשה למכור. לפי דבריו, שמשנתנו עוסקת בהסתלקות הבעל בשעת אירוסין מנכסים שיפלו לה בעתיד, משמע שבאותו מצב – של נכסים שיפלו בעתיד – אם יכתוב לה בהיותה נשואה לו לא תועיל הסתלקותו.

את טעם הדבר פירש הרמב"ן³⁴⁴:

כיון שנשאת ידו כידה אף במה שעתיד לבא לידה.

דברים אלו לכאורה קשים. שהרי, נכסים אלו אינם ברשות האשה עצמה כלל, ומה מועיל מה שידו כידה, כיצד כבר זכה בזכות כלשהי בנכסים עד שאינו יכול להסתלק מהם³⁴⁵?

נראה, שדין אכילת פירות בנכסים אינו זכות ממונית גרידא שהקנו חכמים לבעל בנכסים, אלא מעמד של הבעל בקנינה של אשתו. משמעות הדבר היא, שבשעה שנפול לאשה נכס חדש אין כאן זכיה חדשה של הבעל מן האשה, שאם כך, קודם לאותה זכיה ניתן היה להסתלק מאותה זכיה, אלא שכיון שהבעל כבר באותו מעמד (אותו נגדיר בהמשך), הוא אוכל פירות נכסי אשתו. לפיכך מובן מדוע משנוצר מעמד זה, אין הבעל יכול להתנער ממנו ואין זה משנה אם כבר זכתה האשה בנכסים או שהנכסים עדיין לא נפלו לה.

על פי היסוד, שתקנת נכסי מלוג מקנה לבעל מעמד ביחס לאשתו, ברור הקשר בין אפשרות ההסתלקות מתקנה זו, לבין אפשרות ההסתלקות מירושת אשתו. שכן גם את אי יכולתו של הבעל להסתלק מירושת אשתו בנישואין אפשר להסביר מכח שהוא כבר במעמד יורש, ולא משום שיש לו קניין בפועל בנכסים. זהו ודאי הסבר באי היכולת של הבן להסתלק מירושת אביו, שכן לבן אין שום זכות ממונית בנכסי אביו קודם למותו, שכן למעשה יכול האב לתת כל נכסיו מתנה לאחר בכל עת שירצה.

על תוכנו ומהותו של מעמד זה ניתן לעמוד מתוך הגמרא הבאה (פה):

אמר ליה רבא לבריה דרב חייא בר אבין: תא אימא לך מילתא מעליותא דהוה אמר אבוך: הא דאמר שמואל המוכר שטר חוב לחבירו וחזר ומחלו – מחול, ואפילו יורש מוחל, מודה שמואל במכנסת שטר חוב לבעלה וחזרה ומחלתו שאינו מחול, מפני שידו כידה.

הריטב"א (על אתר) נותן הסברים שונים לדין זה, כאשר הוא מסביר את הדין כאן באופן נפרד, לשיטות הראשונים השונות בטעם דינו של שמואל במכירת חוב:

המוכר שטר חוב לחבירו וחזר ומחלו ואפילו יורש מוחל.

יש שפירשו משום דמכירת שטרות דרבנן ואתיא מחילה דאורייתא ומפקיע מכירה... ומיהו קשיא לן, דאם כן למה אמרו כאן במכנסת שטר חוב לבעלה, שאינה יכולה למחול מפני שידו כידה, דהא מכל מקום אין זכייה שזכתה אותו לבעלה אלא מדרבנן?

וי"ל דאלמוה רבנן לשעבודיה דבעל ושמו ידו כידה כאילו זכה בהם מן התורה והפקר בית דין הפקר כנ"ל.

ור"ת ז"ל תירץ ופירש בו פירוש אחר, דשטר חוב ב' זכיות יש בו למלווה על הלווה: שעבוד הגוף, והנכסים. ואותו שעבוד נכסים הוא כמו ערב, דנכסי דבר אינש הוה ערבין ביה. והמוכר אינו יכול למכור שעבוד הגוף, הלכך, כשמחל אותו - נמחלו הנכסים, שהמחול ללווה - נפטר הערב, והיינו דאמרינן הכא דכיון שהבעל ידו כידה זוכה הוא גם בשעבוד הגוף...

בהסברו של הריטב"א בשיטת ר"ת יש לדון. שהרי ההסבר בדעת ר"ת במה שלא יכול להעביר

את שעבוד הגוף הוא סוף סוף נשתעבד גופו של לווה למלווה דווקא ולא לאחר, ואם כן

כיצד ניתן להבין ש'זוכה הבעל גם בשעבוד הגוף'?

לאחר שעמדנו על כך, שזכות הבעל בנכסי אשתו אינה זכות בנכסים אלא מעמד, ניתן לומר שמהות 'ידו כידה' היא, שמעמדו של הבעל הוא, שיש לו כח בעצם הבעלות של האשה. מכח תקנת חכמים של נכסי מלוג הבעל שולט בזכויות הממוניות של האשה. לא

³⁴⁴ הרמב"ן לא מתייחס במפורש לעובדה שבנשואה אינו יכול להסתלק מנכסים עתידיים. כפי שכתבנו בפנים, דין זה הכרחי בבבלי שכן מה שניתן לעשות בארוסה, לא ניתן לעשות בנשואה. הציטוט הוא מתוך פירושו באחד הצדדים בבעיית ר' ירמיה בירושלמי.

³⁴⁵ לכאורה כמו כן יש לשאול כיצד יכול להסתלק מנכסי ארוסתו שיפלו לה בעתיד, מה כוחו בזכות עתידית זו. התשובה לשאלה זו עשויה להיות שהבעל מסלק עצמו מן התקנה, אך אין בהסבר זה ליישב את דין הנשואה.

הקנו לבעל כל נכס, אלא העמידו אותו במקומה של אשתו³⁴⁶.
יסוד זה עולה גם מהסברו של הרי"ף, שכתב (מד: בדפי האלפס):

וטעמא דהמכנסת שטר חוב דאינה יכולה למחול הא קא פריש לה בהדיא מפני שידו כידה דכי היכי דהוא לא מצי דאיהו לא מצי מחיל משום דילה, הכי נמי איהי לא מציא מחלה משום דיליה, דכדיליה דמי, דאין קניין לאשה בלא בעלה.

הרי"ף קושר את היסוד של 'ידו כידה', עם שיטת רבי מאיר ש'אין קניין לאשה בלא בעלה'. על כן הוא מגדיר שהחוב 'כדיליה דמי'. לפי דרכו, נכסי מלוג הם בבעלות משותפת. שותפות זה אינה שותפות כמותית (חצי חצי), אלא שותפות מהותית 'אין קניין לאשה בלא בעלה'. לאשה אין שום צד בעלות בנכסיה שאינו כפוף לזכותו של הבעל בנכסיה. הרי"ף גם אומר שמאותו טעם 'איהו לא מצי מחיל משום דילה'. להלן נראה שיש לרעיון זה ביטוי בכך שגם זכותו של הבעל כפופה בנקודות נוספות לאשה.

ניתן אם כן להגדיר שהבעל מייצג את הבעלות המשותפת בכך שאוכל פירות, אך מהות תקנת נכסי מלוג אינה קניין בנכסים, אלא מעמד של הבעל כבעלים (משותף) בנכסי האשה. חכמים יצרו ישות קניינית חדשה, אין זה קנינו של הבעל, ולא קנינה של האשה, זהו קניין הבית – הבעל ואשתו כאחת. הבעלות היא משותפת, אך לבעל ניתן הכח לממש את הנכסים, ולא לאשה³⁴⁷.

נראה שזוהי הסברא ביסוד שיטת הרי"ף שהובאה בתחילת הדברים, ששימוש שהוא כדרך בעלים, שימוש שאופיו אינו כילוי החפץ, הוא בכלל זכויות הבעל, גם אם מסתבר שלא תשאר לאשה קרן כלל.

כעין דאורייתא תקון

ניתן להציע, שהמקור לכך שחכמים יצרו את דינו של הבעל כמעמד של בעלים ממש, ולא הסתפקו בהקנת השימוש ואכילת פירות הנכסים, הוא הברייתא בגיטין (מז:):

'ולביתך' – מלמד שהאדם מביא ביכורי אשתו וקורא.

גם לדעת ריש לקיש³⁴⁸, הסובר ש'קניין פירות לאו כקניין הגוף דמי' ומוכר קרקע לפירות, דוגמת מוכר קרקע בזמן שהיובל נוהג אינו מביא וקורא, בעל בנכסי אשתו מביא וקורא. הסיבה לכך ש'קורא', ויכול לומר ביחס לנכסי אשתו 'האדמה אשר נתת לי' היא: "שאני התם דכתיב 'ולביתך'".

התורה אמרה שנכסים שהכניסה אשה לבעלה באופן שיאכל פירות³⁴⁹ נקראים נכסי 'ביתך'. מעמד הבעל הוא כבעלים ממש לענין ביכורים, עד כדי שיכול לומר 'האדמה אשר נתת לי'. לאור חידוש זה של התורה יצרו חכמים את כל תקנת אכילת פירות הבעל בנכסי אשתו, באופן שהבעל אינו רק זוכה בנכסי 'קניין פירות' אלא ניתן לו הכח לממש את הבעלות ב'קנינו של הבית', והבעל שייך בעצם הבעלות.

הסבר צמצום זכויות הבעל

נראה שלאור הצעתנו זאת ניתן להסביר גם את ההגבלות בזכות הבעל בנכסי מלוג, שאינן מתבארות אם זכות הבעל היא של קניין

³⁴⁶ נראה שזהו גם ההגיון של זכות יורש לתבוע חוב של אביו. התביעה היא בשמו של האב ממש, שהרי הוא עומד במקומו. הצורך בתקנה נוספת של ירושת אשתו (אע"פ שעוד בחייה עומד הוא במקום אשתו) היא, שמשנפטרה בטל קשר האישות שהיה ביניהם ושיצר את אותה בעלות משותפת. אכן, ברשב"א מצאנו שלהתיחסות שהצענו השלכה גם על אופי הירושה, כפי שמפרש הרשב"א (יבמות לט). על פי הרי"ף את המושג 'ידו כידה': "אבל רבינו אלפסי נראה שפירש, לפי מה שכתב בפרק הכותב ידו כידה דכמו שאלו מתה היא נתרוקן זכותה אצל הבעל וירשנה כך כשמת הוא נתרוקן זכותו אצל האשה ותטול היא כל הנכסים". 'נתרוקנה רשות' הוא מושג המשמש בנדרים (פ"י מ"ב): "מת האב - לא נתרוקנה רשות לבעל. מת הבעל - נתרוקנה רשות לאב". הבעל הוא מעכב את שליטתו המלאה של האב, ומשמת – סר המונע לאחריותו המלאה של האב על נדרי בתו.

³⁴⁷ ההגיון במצב זה הוא כפי שמבואר בברייתא (מז:): "תקנו פירות תחת פרקונה". הבעל דואג לכל צרכיה הכלכליים של אשתו. חיוב פרקון מבטא את הדאגה הרחבה ביותר, ועל כן למדו הראשונים מחיוב זה, שבעל חייב לרפא את אשתו ברפואה 'דקייץ', אע"פ שאינה כלולה בדין מזונות. לפיכך זכאי הוא לממש את הרווחים מנכסי אשתו.

³⁴⁸ זוהי ההעמדה בלישנא קמא. גם ללישנא בתרא אליבא דר"ל דין 'ולביתך' הוא דין יחודי (לאפוקי מר"י הסובר שזהו המקור לקניין פירות כקניין הגוף).

³⁴⁹ ניסוח זה נובע מדברי התוספות שם, המעירים כי הפסוק לכאורה קודם לתקנת נכסי מלוג שהבעל אוכל פירות נכסי אשתו, אלא ש: "דרך נשים שנותנות פירות לבעליהן, וכי האי גוונא איירי קרא".

פירות רגיל.

כפי שהזכרנו לעיל, הבעל כפוף לשימוש בנכסים דווקא לשימוש שיש בו 'רווח ביתא'. בפשטות ההגבלה של 'רווח ביתא' היא הגבלה חיצונית לקניין הפירות, שכן ה'קניין פירות' של הבעל מנותק מזכויות האשה.

השיטה מקובצת (עט:) הביא את דברי הריב"ש, שקושר את הדין המפורש בגמרא (עט:) שאין הבעל אוכל פירי פירות, עם הדין של רווח ביתא:

דאפילו פירא דתקיננו ליה אינו (שלה) [שלן] לגמרי, שיאכל ממנו פירא דפירא מעלמא. וטעמא, משום דפירות נכסי מלוג אינן שלו לגמרי לעשות בהם כרצונו אלא שיאכלם בבית.

בריב"ש מבואר, שדין רווח ביתא אינו הלכה מקומית, אלא דין שמגדיר את הבעלות, והוא חלק ממכלול הלכות המצמצם את זכות הבעל. לפי הגדרתנו דין 'רווח ביתא' בנוי באופי זכות הבעל בנכסי אשתו. בנכסי האשה יש בעלות משותפת, בה אומנם האשה היא הבעלים, אך הבעל הוא זה שמממש בפועל את אותה בעלות. ניתן עתה לומר, שחכמים הגבילו את השימוש בפירות נכסי מלוג של האשה, משום שרואים את הבעל כמי שמממש את הזכויות של הבעל ושל האשה בנכסים כאחת, הלא הן 'זכויות הבית'.

דין נוסף בו שונה זכותו של הבעל מכל קניין פירות אחר הוא דין פירות המחוברין בשעת יציאה, שלדעת חכמים במשנה (עט.) פירות מחוברין בשעת יציאה שלו הם שהרי ברשותו גדלו. לדעת רבי שמעון במשנה:

מקום שיפה כוחו בכניסתה הורע כוחו ביציאתה... כיצד? פירות המחוברים לקרקע ביציאתה - שלה, בכניסתה - שלו.

הרא"ש (פרק ח ס"ז) הביא קושיית הר"י מגאש על פסק הרי"ף כרבי שמעון מהגמרא ביש נוחלין (ב"ב קלו.) ממי שנתן לבנו גוף מחיים ופירות לאחר מיתה, ומכר האב פירות עד שעת מיתה לאחר, שאין הבן נוטל הפירות המחוברים בשעת מיתה.

הרא"ש מסביר (בשם רבינו יונה):

דאכילת פירות אינה אלא תקנת חכמים... חכמים השוו מידותיהם באכילת פירות שכל הנלקטים תחתיו יהיו שלו.

הנחת הר"י מגאש היא, שכשם שזכות קניין פירות בגמרא ביש נוחלין עומדת באופן עצמאי, ואינה בזיקה כלשהי לבעל הגוף, ועל כן כל שגדל ברשות הקונה גדל, כך גם בין בעל לאשתו. לפי דרכנו אין הדבר כן וטעמם של חכמים מובן. שכן, לעולם לא היתה לבעל בעלות נפרדת מבעלותה של אשתו. בעלות הבעל היא רק מימוש של הזכות המשותפת – קנינו של הבית, אך כל עוד לא השתמש באופן מעשי בנכס לא זכה בפירות – באופן עצמאי – כלל³⁵⁰.

ייחודיות קניין הבעל, שאינו מנותק מקניין האשה, באה לידי ביטוי גם בדברי התוספות ביבמות (לו:). התוספות (ד"ה קניין) שואלים, לדעת רבי יוחנן הסובר שקניין פירות כקניין הגוף דמי, מדוע יש צורך בתקנת אושא המונעת מהאשה למכור נכסיה כאשר היא תחת בעלה. אחת מתשובותיהם היא:

אי נמי: קניין הגוף דאשה עדיף, שאין לבעל פירות אלא מכוחה ועוד שאין לבעל פירות אלא בתקנתא דרבנן.

לכאורה, כל אדם המקנה לחברו 'קניין פירות' אין לזוכה קניין בפירות אלא מכוחו של הנותן. אכן, כך הדבר בהתייחס אל שעת הנתינה, אך מרגע זה והלאה אין כל קשר בין הנותן לבין המקבל. דברי התוספות אם כן מתייחסים לכל זמן אכילת פירות הבעל בנכסי אשתו, שלעולם אינו אוכל 'אלא מכוחה', דהיינו שאכילתו היא בעצמה מימוש זכות של שניהם ולא זכות של הבעל במנותק מן האשה.

הסבר זה בגדר נכסי מלוג, יש בו בכדי לכלכל גם את דין המשנה שבעל מוכר נכסים שאינם עושים פירות, על מנת להפיק מהם פירות. כיון שלא זכה מעולם בקניין פירות אשר ניתן לומר שזכות זו מומשה באופן מלא, אלא שהוא זה שמממש את נכסי אשתו ודאי שניתנה לו האפשרות להשתמש בנכסי אשתו כפי שכל אדם משתמש בנכסיו, וכשאלו אינם עושים פירות, מוכן על מנת

³⁵⁰ גישה זו עשויה להסביר גם את דין המשנה (עט:): "המוציא הוצאות על נכסי אשתו הוציא הרבה ואכל קימעא, קימעא ואכל הרבה - מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל". ההגיון הוא שאין מתייחסים אל הבעל המשקיע בנכסי אשתו כמי שיוזרד לנכסי חברו, המנותק ממנו, ומשביח את נכסיו. במסגרת הנישואים יצרה תקנת נכסי מלוג, בעלות משותפת אחת. מבחינת הסתכלות ההווית במהלך הנישואים הבעל נחשב כבעלים ממש על נכסי אשתו (כפי שבא לידי ביטוי במחילת שטר) דווקא משום שהוא לא זכה משלה כלום, אלא שזכה בכח לממש את הבעלות של אשתו. על כן מה שהוציא, כאילו הוציא על נכסי עצמו, ואין לו בסיס לתבוע ממון זה מאשתו.

שיעשו החדשים פירות.

סיכום

ההגדרה הרווחת של מעמדו של הבעל בנכסי אשתו היא שהיא כקניין פירות, וכך עולה בפשטות מסוגיות הגמרא. במהלך הדברים הבאנו מספר הלכות המבטאות הרחבה של היקף זכותו של הבעל בנכסי מלוג ביחס לקניין פירות רגיל, וכן הלכות המבטאות צמצום של זכויות הבעל ביחס לקניין פירות אחר.

על רקע "חריגות" אלו הצענו שתקנת נכסי מלוג יצרה מצב יחודי, שאינו יכול להכלל בהגדרות השונות של קניין פירות (ברמות השונות שלו). לבעל יש מעמד ביחס לבעלות של אשתו, הנכסים 'שלה' - 'נכסי הבית' הם, והבעל הוא שניתן לו הכח לפעול באותם נכסים של הישות הקניינית המשותפת להם מבחינה מהותית. זכות הפעולה והמימוש בנכסים אלו כפופה באופן מהותי ל'בית', היינו הן לאינטרסים של האשה, והן לאינטרסים של הבעל.

הראינו שגם מן התורה קיים מעמד מיוחד לבעל בנכסי אשתו, הבא לידי ביטוי בכך שהבעל מביא ביכורים מנכסי אשתו, וקורא 'האדמה אשר נתת לי'. נראה שזוהי התשתית לתקנת חכמים ליצירת תקנת נכסי מלוג באופן שלבעל מעמד יחודי כפי שבארנו.